

je do smrti bio na čelu kao glavni i odgovorni urednik. Pedagoška misija Zdenka Škreba nije se iscrpila u odgajanju stručnjaka za njemački jezik i književnost. On je svojim znanstvenim radom i velikim brojem objavljenih znanstvenih radova djelovao i na stručnjake drugih filologija, pa se tako oko časopisa *Umjetnosti riječi* okupio uz njega čitav niz mladih znanstvenika koji se smatraju njegovim istomišljenicima i sljedbenicima njegove škole. Bio je poznat i cijenjen i izvan granica Jugoslavije, osobito u Austriji i Njemačkoj, kao jedan od vodećih znanstvenika na području njemačke književnosti, ali i kao čovjek koji se u onim teškim poslijeratnim vremenima zalagao za pomirenje i ponovno uspostavljanje kulturnih veza između naših sveučilišta i sveučilišta njemačkog govornog područja. Bio je redoviti član JAZU i dopisni član Austrijske akademije znanosti, a za svoju aktivnost primio je niz domaćih i inozemnih priznanja i odlikovanja, dobio je nagradu „Božidar Adžija” za životno djelo, Orden rada sa zlatnim vijencem, Grillparzerov prsten, srebrnu i zlatnu medalju Goetheova instituta, Gundolfovu nagradu, a godine 1983. i veliko međunarodno priznanje, Herderovu nagradu.

Zdenko Škreb objavio je velik broj znanstvenih radova. Glavnina je radova iz teorije književnosti, a među njima se ističu knjige *Studij književnosti*, *Književnost i povijesni svijet*, *Uvod u književnost* (s F. Petrèom, a u trećem izdanju s A. Stamačem) i *Die Wissenschaftlichkeit der Literaturforschung* (s V. Žmegačem). Dio svoje znanstvene aktivnosti posvetio je Zdenko Škreb austrijskom pjesniku Franzu Grillparzeru, kojega je vrlo cijenio i volio i kojim se čitav svoj život bavio, posvetivši mu niz članaka i knjigu *Grillparzer – Eine Einführung in das dramatische Werk*. Suradivao je u mnogim inozemnim i domaćim časopisima, pa je nekoliko članaka o jeziku u umjetničkom djelu objavio i u časopisu *Jezik*.

Poštovanog učitelja i dragog čovjeka Zdenka Škreba više nema. Iza njega je ostao znanstveni opus na kojem će učiti još mnoge generacije filologa. Njegovi učenici, prijatelji i poštovaoci neće ga zaboraviti i uvijek će zadržati u sjećanju lik čovjeka neobične vitalnosti i uzorna znanstvenika goleme erudicije.

Stanko Žepić

JEZIČNI IZRAZ KSAVERA ŠANDORA GJALSKOGA

Prigodom 50. obljetnice smrti K. Š. Gjalskoga*

Ivan Sović

Malo se kojom istaknutijem hrvatskom piscu toliko prigovaralo zbog jezika koliko K. Š. Gjalskomu. I što je osobito važno, većina pokuda ili je bila odveć uopćena, impresionistička ili neargumentirana ili je polazila sa stanovišta koja se danas ne mogu braniti ni s lingvističkoga ni s književnoga stanovišta.

* Autor dosljedno piše *Gjalski* jer je sam K. Š. *Gjalski* cijeli svoj život tako pisao. Danas se pretežno piše *Đalski*, ali mi to pitanje ostavljamo otvorenim. (Ur.)

Temeljno je pitanje: Kakvim je jezikom pisao K. Š. Gjalski? Da bi se na to pitanje odgovorilo potpuno, proučavanju jezika treba pristupiti sinkronijski, ali ujedno i dijakronijski, odnosno valja ispitati odnos toga jezika i prema današnjoj normi književnoga jezika da bi se utvrdilo koliko je pisac – upravo odstupajući od jezične norme svoga vremena ili ispravljajući je – pridonio svojim utjecajem usavršavanju te norme, koju je potom, usavršenu, prihvatila čitava naša zajednica.

Za jezik Gjalskoga značajna su previranja kada se u Hrvatskoj, poglavito u zagrebačkoj sredini, napuštaju „ilirske tradicije” i prevladavaju shvaćanja i učenje o naravi književnoga jezika hrvatskih vukovaca. Treba posebno istaknuti da je K. Š. Gjalski osjećao trajnu averziju prema militantnom lingvističkom ekstremizmu, koji je za njega i kao čovjeka i kao pisca bio neprihvatljiv. Ali, nije samo taj stav bio odlučujući za onu upornost kojom je Gjalski cijeli svoj život odbijao prihvatiti jezične poglede T. Maretića i njegovih sljedbenika, nego i s v i j e s t da jezik što ga oni nude nije kadar izraziti sve ono bogatstvo i iznijansiranoost svijeta koji je on stvarao u svojim realističkim djelima. No, novo nastala atmosfera bila je često jača od njega pa su mu – kao i drugima u to doba – tekstovi iz izdanja u izdanje jezično mijenjani.

Usporedbom tekstova u različitim tiskanim izdanjima sa sačuvanim rukopisima jedino se može utvrditi u kojem je objavljenom tekstu jezik najbliži onom što je Gjalski sâm pisao. A to je jezik prvih izdanja njegovih djela.

Postoji jedan jedini rukopis za koji se može utvrditi da je bio u rukama urednika časopisa i u kojem se može jasno lučiti ono što je Gjalski sâm napisao, a što je urednik (B. Vizner Livadić) mijenjao i „dotjerivao”. To je rukopis novele „Ljubav lajtnanta Milića” (cjelovit tekst), a nalazi se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 5373. Na sadašnjem omotu rukopisa knjižničar je naznačio da su ispravci u tekstu provedeni rukom različitom tintom od izvorne, što svatko može uočiti po obliku slova i boji crnila. Provedeni ispravci doslovce se podudaraju s prvi put objavljenim tekstom u Savremeniku (br. VII. i VIII., Zagreb, 1915.), pa se nameće zaključak da je to djelo tadašnjega urednika toga časopisa. Teško je kazati koliko je tekst zbog tih jezično-pravopisnih zahvata izgubio od svoje upravo nadahnute poetičnosti i zvučnosti, koliko je pjesničkih slika upropašteno banalnim prepričavanjem onoga što je Gjalski uspio oslikati, koliko je zbog promijenjenog reda riječi tekst izgubio na ritmu i dinamici. Dakako, ne želi se reći da su svi urednički zahvati bili na štetu izražajnosti i umjetničke vrijednosti novele. Radi usporedbe donosim kratak ulomak s početka te novele: u lijevom stupcu je prijepis rukopisa, gdje nema urednikovih preinaka, a u desnom stupcu je prerađeni tekst novele tiskane u Savremeniku. Nakon takve usporedbe upravo se nameće potreba da se ta novela već jednom objavi onako kako ju je Gjalski napisao, bez ikakvih jezičnih preradbi i modernizacije, osim izrazitih pogrešaka u pisanju. Tek tada bi se moglo govoriti o književnoj i umjetničkoj izražajnosti jezika K. Š. Gjalskoga.

„Ljubav lajtnanta Milića”
(rukopis, stupac prvi)¹

„Ljubav lajtnanta Milića”
(„Savremenik”, 1915, br. 7, 249)

U gradu Varašdinu stajaše prije mnogo-
-mnogo godina ili možda *i jošte stoji*, – na

U gradu Varašdinu stajaše prije mnogo-
-mnogo godina ili *možda još i sada*, na

kraju najudaljenije ulice, sasvim već blizu varoškom groblju duga niska kuća. Opasana je bila *s jedne strane, druge i treće* u dvorištu i vrtu visokim širokim zidom. *Bijaše kuća* vječno zatvorena. Čitava dva ljudska koljena ne sjećahu se više, da bi ikoje živo čeljade vidjelo niske joj malene prozore ikada otvorene. *Gotovo dojimaše se čovjeka stara kuća još hladnije*, još samotnije *no što se dojimaše nedaleka mrtvačnica na groblju?* – u koje su *ipak tako tamni – tako vlažni bili zidovi.*

kraju najudaljenije ulice, sasvim već blizu varoškom groblju, duga, niska kuća. Opasana je bila *s tri strane* u dvorištu i vrtu visokim i širokim zidom. *Kuća bijaše* vječno zatvorena. Čitava dva ljudska koljena ne sjećahu se više, da bi ikoje živo čeljade vidjelo niske joj malene prozore ikada otvorene. *Stara se kuća doimala čovjeka gotovo još hladnije, još samotnije negoli nedaleka mrtvačnica na groblju, koje su zidovi bili tako tamni – tako vlažni.*

Novela Ljubav lajtnanta Milića doživjela je poslije još jednu jezičnu redakciju u izdanju MH iz g. 1923. No u toj se redakciji zahvati svode uglavnom na posuvremenjivanje pravopisa (koji se u međuvremenu mijenjao) te nekoliko leksičkih izmjena u skladu s tadašnjim jezičnim savjetnicima. K. Š. Gjalski je, dakle, ako su ga uopće i pitali, popustio silnim pritiscima jezičnih zakonodavaca, jezičnih „normiraca” i pristrane kritike.

U svojim djelima Gjalski se pretežito služi pravopisom što ga je usvojio tijekom školovanja, a izgrađivao ga je i usavršavao prema načelima zagrebačke filološke škole. No kako je dugo živio i književno stvarao, a pravopisi su se često mijenjali (primjerice, I. Broz: Hrvatski pravopis g. 1892.; D. Boranić: Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika g. 1921.), K. Š. Gjalski i tu je bio prisiljen učiniti podosta ustupaka pod pritiskom urednika, izdavača, kritike i dr.

Od pravopisnih posebnosti u jeziku K. Š. Gjalskoga istaknuo bih stilogeno bilježenje imenica i pridjeva s velikim početnim slovom: *Sveta Ignoracija od vajkada širi svoja tamna i daleka krila u našem narodnom životu . . .* (Zag, br. 213).²

Vrijedno je pripomenuti i to da K. Š. Gjalski pruža primjer onih kolebanja i borbi oko jezičnih pitanja tako tipičnih za razdoblje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće kad je napušteno etimološko (morfonološko) načelo i zamijenjeno fonološkim.

Takvih kolebanja ima i u fonologiji, posebice s obzirom na alternacije *ie/je/e/i*.

Vrijedno je pripomenuti da daje prednost glagolima s prijevodom tipa *donašati, zavađati*.

Vjerojatno pod utjecajem svoga zavičajnog govora Gjalski unosi u genitiv množine imenica ženskoga roda s višesuglasničkim završetkom nastavak – *i*: „zvuk gajdi” (Na, br. 42, 660); „cintori oko crkvi” (MILIĆ, stupac 32), odnosno –*ih*: „na svjetlo moderatorikih” (MILIĆ, stupac 17).

Zanimljivo je da su ga u tom urednici sputavali. U rukopisu Ljubav lajtnanta Milića stoji: „ta tko bi mogao nabrojiti sve nazive, pod kojima se je od Hrvatske tražilo i tražilo

¹ Isticanja su moja radi lakšeg uočavanja mijenjanja pišćeva teksta u prvom i drugom štipcu.

² Radi ekonomičnosti služim se kraticama djela kako sam ih naveo u svojoj knjizi *Jezik Ksavera Šandora Gjalskoga*, Školske novine, Zagreb, 1985.

vječnih žrtvi i žrtvi", a u Savremeniku g. 1915., br. 7. i 8., na strani 66., tiskano je ovako: „ta tko . . . žrtava i žrtava”.

Kao i drugi književnici kajkavci u vokativu vlastitih imena Gjalski se opredjeljuje za oblike s nastavkom *-o* i više nego što to T. Maretić traži: *Marjeto-Marjeto – ja sam blažen* (Pod s. k., 66); *Oh, Stanko, da znadete* (Rad, 195); *Olgo-Olgo, nije moguće* (Rad, 253); *Čuješ li, Anko?* (B. prič, 8); *Marijo – ja Vas ljubim* (Za m. r., 152).

Alomorfe pridjevske deklinacije (naveske) *-og, oga, -om, ome, omu* i dr. Gjalski obilato rabi, čini se, najvećma za uspostavljanje uravnoteženoga ritma u rečenici. Evo nekoliko primjera za potvrdu: *Istom kao da je u njenoj mladoj pojavi našao pravi izraz ovome mladome danu oko sebe, ovome veselome bujnome jutru proljetnome!* (Rad, 167); *kad sam se nakon tolikih godina prvi put približio svomu drevnomu otčinskomu domu* (U n. d., br. 17, 259); *opet se kupe pod stari krov, da i njega brane i bore se protiv jozefinskoga germanizma i zapadnoga absolutizma* (Iz v. d., 251); *što da ne rekнем, pala mi na um misao velikog filozofa germanskog, koji negdje na jednom mjestu kaže, da je upravo tajinstvena neka, nadčovječna i prekoindividualna sila bila, koja je slavne umotvore antiknog i kulturnog svijeta znala sačuvati tako* (Pred Ven, 255).

Kao vrstan stilist K. Š. Gjalski znalački iskorištava tvorbene mogućnosti našega jezika za što iznosim nekoliko potvrda: *Usuprot da brojimo, koliki li drže njemački mažilist: Illustrierte Familienblätter . . .* (Rad, 46); *kako se izrezani košuljak razmetnuo* (Na, br. 43, 678); *Maričon bijaše, – ako i ne zlovoljna tugaljka, – a to ipak zamišljena . . . djevojka* (M, br. 31, 585); *bez ičijeg nagovora i žurkanja* (Na r. g., 77); *Molit ću pristojbu od trideset novčića u ime donosbe* (Rad, 317); *prezirao onu plemčad* (Na r. g., 107); *velom svoga mira i tihocē* (Za m. r., 158); *u samu sućnost duše* (Proslava); *da će izvesti njihove namišljaje* (O, 285); *u talasju i rumenu svjetlu nada i dobrodušja utapljaju redom svoje realnosti* (Rad, 33); *bijaše ciča, grizka zima* (Na bad., br. 1,3); *Kakova donjuaska pustolovina, ili ženarska doskočica* (Ljub. I. M, 53); *oduljasto lice* (Za m. r., 246), itd.

O sintaksi K. Š. Gjalskoga valja kazati da se bitno ne razlikuje od normirane sintakse njegova vremena, pa ni od današnje književne sintaktičke norme. Moglo bi se kazati da je prethodnik Krležin po čestoj upotrebi veoma raširene mnogostruko složene rečenice. Takvi rečenični sklopovi omogućuju mu da očituje svoju sućt prema svijetu što nestaje ili blagi humor zbog raskoraka između svoga svijeta koji se rađa, a gdjekad i oštru satiru kojom se obara na pokvarenost pojedinih nedostojnih predstavnika ovoga svijeta i svoga staleža. Ovo posljednje nalazimo u noveli „Životopis jedne Ekscelencije (1816 – 1970)”³.

„Nije tomu jošte ni punih trideset godina, što je 'primivši svetoostajstva umirućih blago u Gospodinu usnula Njegova Preuzvišenost, visokorođeni i presvijetli gospodin barun Stjepan Dobrojević-Löwebbirg Kleinberžki i Lopački, Njeg. ces. kralj. apostol. Veličanstva pravi tajnik savjetnik, ces. kralj. komornik, carskoga državnog vijeća savjetnik u miru, velekrst reda Leopoldova i vitez željezne krune III. razreda i reda cara Franje Josipa I., posjednik carskoga ruskog reda sv. Vladimira i papinskog reda sv. Gregora, nasljedni gospodin Kleinberga i Oberfeldhofa i vlastelin dobra Kamenice, Kruškovca

³ Cijeli tekst novele objavljen je prvi put u „Viencu”, XXX, Zagreb, br. 7 – 13 (od 12. veljače do 26. ožujka 1898.).

i Bukovice, začasni građanin slob. i kr. glavnoga grada Zagreba i kr. slob. gradova Varaždina, Karlovca, Rijeke i Novoga Sada, član utemeljitelj glazb. zavoda u Zagrebu i književnog magjarskog društva 'Kisfaludy' u Pešti, začasni član dobrotvornoga društva 'Pietas' u Innsbrucku, druš/t/va njemačkih rodoljuba 'Germania' u Gracu i pokrovitelj dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Kamenici i u Kruškovcu itd., itd., itd.'"

S obzirom na to da je opus K. Š. Gjalskoga golem, i njegov je rječnik veoma bogat i raznovrstan. On je, doduše, izvrsno poznavao rječnik plemićkog života, jer je i sâm poniknuo iz te sredine, ali Gjalski je istodobno izvrstan poznavalac i jezika drugih društvenih slojeva koje opisuje u svojim djelima, seljaštva, građanstva, radništva, pa i jezika raznih djelatnosti i struka, kao prava, privrede, kulture, te je njegova zasluga za registriranje rječničkoga blaga toga trenutka neprocjenjiva.

Posebno upozorujem na ono što je najtipičnije i jedinstveno u rječniku K. Š. Gjalskoga, to jest, na rječničko blago društva na prijelazu iz feudalnog u građansko uređenje u Hrvatskoj u 19. stoljeću u uvjetima tuđinske dominacije i neizbježnog miješanja svih mogućih kulturnih utjecaja s Istoka i Zapada, čemu je rječnik Gjalskoga najiscrpniji i najpouzdaniji svjedok. I dosita, u njegovu jeziku susrećemo tuđice i posuđenice iz drugih jezika, naročito susjednih, npr. turcizme, germanizme, mađarizme, romanizme, rusizme, bohemizme, pa i po koji anglicizam, ali to su posuđenice i tuđice koje su u njegovo vrijeme bile udomaćene u govornom jeziku toga razdoblja, bar u sredini koju je Gjalski opisivao. Rječnik narodnih pjesama i pripovijedaka bio je preoskudan, ali i posve neprikladan za realističko oslikavanje feudalnoga kozmopolitskog društva koje se naglo urbanizira. Evo nekoliko, nasumce izabranih primjera koji će to potvrditi: *Bili su to elegantni hintovi, faetoni – i starinske berlinke* (Pod s. k., 142; vrste kočije); *gdje je sjedila na nizku balzaku ružičaste svile* (U n. d., br. 24, 371); *Recite to vašem gegačem u Beču* (III. Batt., br. 5, 71); *čovjek koji nosi gege 'gače'; I "hofrat" i "forstand" jednako kimali glavom* (Tri prip, 29); u značenju – predstojnik); *God. 1836. već je "Danica" ocrnjena poradi "glogavkinja" Gajevih, Mihanovićevih, Blažekovićevih i Topolovićevih rodoljubnih pjesama* (O, 376; u značenju: zajedljiva rodoljubna pjesma); *nije ih morao pustiti onom . . . "hajušem" . . . kakvi su po njegovu sudu bili svi gostioničari* (Iz v. d., 128; u značenju – bitanga); *morao sam . . . igrati karte, nekakav jaurlaš* (Ljub. 1. M, 187; u značenju: igra na karte); *Na taku piramidalno-kolosalnu ludost mogao je doći samo kaki katederfilozof* (U n., br. 47, 737; u značenju – službeni filozof); *da se lati "kipica", kako bi Krtica rekao* (Na r. g., 141; u značenju – kartaška igra); *Literarni proizvod frkljevačkog komusa našao je mjesta i u stupcima zagrebačkog jednog lista* (Rad, 313; u značenju – seoski starješina); *Gospoda i starije gospode igrahu vist i lomber* (O, 22; u značenju – vrste kartaških igara), *njegova loveleska ćud bila je u prvi čas osvojena kojekakvim osnovama* (Iz v. d., 33; u značenju – nezaljubljenička); *zapalih modernu upmanku* (III. Batt., br. 5, 71; u značenju – vrsta cigara); *moj otac ima tek na pô polupanu vodičanku* (Na r. g., 98; vrsta kočije); *iz trave zikali i psikali zeleni keбри* (U n. d., br. 25, 387).

Na temelju izloženoga može se ustvrditi da je K. Š. Gjalski bio dobar poznavalac jezika koji je u svojim djelima primjenjivao gramatička pravila zagrebačke filološke škole i u okviru tih pravila izgrađivao i razvijao i vlastiti jezični izraz usklađen s oda-branom tematikom, pronalazeći nova rješenja te uvodeći inovacije i u fonetiku, i u pravo-

pis, i u morfologiju, i u tvorbu riječi, i u sintaksu, i u rječnik. I napokon, kad treba izreći zaokružen odgovor na pitanje kakav je jezični izraz K. Š. Gjalskoga, valja imati na umu sveukupnost njegova djela. A u svjetlu te sveukupnosti jezik Gjalskoga nipošto nije inferioran samomu djelu. Može se konstatirati da je prinos K. Š. Gjalskoga razvoju hrvatskoga književnog jezika znatan i da su mu tragovi raspoznatljivi i u današnjoj nam književnojezičnoj situaciji.

S a ž e t a k

Ivan Sović, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 800.853(091):808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 13. srpnja 1985.

Ksaver Šandor Gjalski's Linguistic Expression

The author discusses the linguistic expression of the Croatian writer Ksaver Šandor Gjalski.

O POPRIDJEVLJIVANJU PARTIČIPA TIPA SLIJEDEĆI, PRIJETEĆI

Dalibor Brozović

U hrvatskoj jezičnoj praksi upotrebljavao se u prošlosti lik *sljedeći* u dvjema funkcijama: kao glagolski prilog sadanji (npr. „postupati *sljedeći* upute”) i kao pridjev u značenju „idući” (npr. „*sljedeći* tjedan”). U posljednje se doba sve češće nalazi lik *sljedeći* u drugome značenju. Ljudi naviknuti na dosadanju praksu često smatraju da je taj „novi” oblik jednostavno tiskarska pogreška, ili pak jedan od znakova opće pravopisne pometnje, znak piščeva neznanja poput tolikih drugih pogrešaka u pisanju jata što ih srećemo svaki dan (prije nekoliko dana podcrtao sam u dnevnome listu na samo nekoliko redaka *viječito umjesto *vječito*, *cjenom umjesto *cijenom*, *zapljenili umjesto *zapljenili*, *svijedok umjesto *svjedok*, sve u istome kratkom člančiću).

Kada bi se zaista radilo o pravopisnome pitanju, ne bi se bilo teško odlučiti kako valja postupati. Pravopis nas uči k a k o valja pisati, ali pravopis nam ne govori ništa o tome š t o da pišemo. Pri tome se, naravno, ne misli samo na sadržaj, nego upravo na jezično ostvarenje toga sadržaja: koje riječi i koji njihovi oblici, s pomoću kojih glasova, svrstani u kakve rečenice, itd. Kako bi se neko jezično ostvarenje prikazalo u pismu, stoje nam na raspolaganju slova danoga jezika. To je grafija. Pravila za upotrebu grafije jesu ortografija ili pravopis. Pravopisi se mogu temeljiti na različitim načelima. Prirodi standardne novoštokavštine, a prema tome i hrvatskoga književnog jezika, dobro odgovara tzv. fonološki pravopis. Njime se Hrvati služe već preko desetljeća, a bio je dobro zastupan i u našoj dopreporodnoj praksi. Po načelima fonološkoga pravopisa pismo sredstvima postojeće grafije registrira foneme stvarno realizirane u tekstu. Kako je hrvatska latinica jednom od prilično fonoloških grafija, po načelu „I